

De implicaties van David Hume's analyse van het causaliteitsbegrip voor het fenomenalisme

G.J.E. Rutten

Introductie

In zijn boek 'Epistemology: Classic Problems and Contemporary Responses' stelt Laurence Bonjour dat David Hume's analyse van het causaliteitsbegrip (indien aanvaard) een essentieel onderdeel kan zijn van een verdediging van het fenomenalisme. Hume's analyse van het causaliteitsbegrip en met name haar toepassing op onze onmiddellijke ervaringen suggereert volgens Laurence Bonjour dan ook de fenomenalistische positie. Het fenomenalisme is gedurende een groot deel van de twintigste eeuw dominant geweest. In dit artikel wil ik de implicaties van Hume's denken over causaliteit voor deze epistemologische positie nader bespreken.

Voor deze bespreking zal ik een enigszins andere weg bewandelen dan Bonjour in zijn boek. In plaats van een beroep op abductie om Hume's analyse van causaliteit te weerleggen en zo de deur naar het representationalisme weer te openen zal ik betogen dat Hume's analyse van het causaliteitsbegrip als zodanig geen bijdrage kan leveren aan een adequate verdediging van het fenomenalisme en daarmee een verwerping van het representationalisme.

Hume's analyse van het causaliteitsbegrip leidt rechtstreeks tot een argument voor de stelling dat wij onmogelijk over een epistemologische¹ rechtvaardiging kunnen beschikken voor het bestaan van een externe² oorzaak van onze onmiddellijke ervaringen. Het is deze stelling welke uiteindelijk de basis vormt voor de hierboven genoemde verdediging van het fenomenalisme.

In dit artikel zal ik allereerst zowel Hume's analyse als zijn stelling kort bespreken en beschrijven hoe deze stelling de basis kan vormen voor een verdediging van het fenomenalisme. Daarna formuleer ik een kritiek op het gebruik van Hume's stelling voor deze verdediging. Vervolgens zal ik een denkbare reactie op deze kritiek bespreken. Deze reactie poogt te laten zien dat de kritiek niet doordringt tot de essentie van Hume's analyse van het causaliteitsbegrip en daarom verworpen moet worden. Tenslotte zal ik genoemde reactie nader evalueren door te betogen dat deze reactie niet houdbaar is omdat zij is gebaseerd op een innerlijk tegenstrijdige interpretatie van Hume's denken over causaliteit.

Hume's causaliteitsanalyse en een hierop gebaseerde verdediging van het fenomenalisme

Hume stelt dat al onze kennis stamt uit onze ervaringen. In onze ervaringen nemen wij echter nooit een oorzakelijk verband tussen gebeurtenissen waar. Het is eenvoudigweg niet waarneembaar dat een bepaalde gebeurtenis het noodzakelijke gevolg is van een andere gebeurtenis (welke dan de oorzaak wordt genoemd). Het enige dat wij namelijk ervaren is het ná elkaar plaatsvinden van gebeurtenissen. Onze waarneming dat een bepaalde gebeurtenis direct plaatsvindt ná een andere gebeurtenis is echter nog geen waarneming van een causaal verband tussen beide gebeurtenissen. Correlatie is immers niet hetzelfde als causaliteit. Dit is voor Hume een probleem. Hoe is het mogelijk om een causaal oordeel te rechtvaardigen wanneer causaliteit als zodanig niet waarneembaar is? Hume's oplossing is dat wij in veel gevallen wel in staat zijn om een regelmatige opeenvolging tussen twee typen gebeurtenissen te ervaren. Uiteraard is het hiervoor noodzakelijk dat beide type gebeurtenissen zelf waarneembaar zijn. Alleen indien er sprake is van een dergelijke waargenomen regelmaat (bijvoorbeeld het steeds

¹ Een epistemologische rechtvaardiging betreft volgens Bonjour een rationele overweging welke bijdraagt tot een toename van de waarschijnlijkheid dat de overtuiging in kwestie waar is. In dit artikel zal de aanduiding 'epistemologisch' soms worden weggelaten wanneer gesproken wordt over rechtvaardiging.

² Extern moet hier begrepen worden als zijnde bestaand buiten het geheel van onze ervaringen. De eventuele oorzaak van onze ervaringen is zelf geen onderdeel van deze ervaringen en bestaat daarom buiten de ervaring.

weer opnieuw uitzetten van ijzer wanneer het verhit wordt) kan gerechtvaardigd worden gesteld dat in overeenkomstige situaties de ene gebeurtenis (bijvoorbeeld het verhitten van een stuk ijzer) de oorzaak is van de andere gebeurtenis (in dit geval het uitzetten van dit stuk ijzer).

Uit deze analyse van het causaliteitsbegrip volgt nu direct de stelling dat er aantoonbaar geen enkele epistemologische rechtvaardiging gegeven kan worden voor het bestaan van een externe oorzaak van onze onmiddellijke ervaringen. Een dergelijke rechtvaardiging zou immers gebaseerd moeten zijn op een waargenomen regelmatige opeenvolging tussen de externe oorzaak van onze onmiddellijke ervaringen en deze onmiddellijke ervaringen zelf. Het gevolg betreft onze onmiddellijke ervaringen welke uiteraard waarneembaar zijn. De externe oorzaak van deze ervaringen is echter per definitie niet waarneembaar. Hierdoor wordt dus nooit voldaan aan de hierboven genoemde noodzakelijke voorwaarde voor de rechtvaardiging van een causaal verband.

Een verdediging van het fenomenalisme gebaseerd op deze stelling vertrekt vanuit de claim dat wij niet legitiem kunnen spreken over de oorzaak van onze ervaring omdat hiervoor aantoonbaar geen enkele rechtvaardiging bestaat. Vervolgens wordt hieruit geconcludeerd dat de gedachte dat een dergelijke oorzaak bestaat illegitiem is en derhalve alléén onze ervaringen bestaan. De specifieke metafysische aard van deze ervaringen wordt hierbij dan meestal in het midden gelaten.

Een kritiek op deze verdediging van het fenomenalisme

Hume gaat er zoals gezegd vanuit dat er geen epistemologische rechtvaardiging gegeven kan worden voor het bestaan van een causaal verband waarvan we alléén het gevolg en niet de oorzaak kunnen waarnemen. Het gevolg van dit uitgangspunt is dat er nooit een rechtvaardiging gegeven kan worden voor het bestaan van een externe oorzaak voor onze onmiddellijke ervaringen.

Hoewel Hume's stelling wellicht correct is (hierover later meer) kan inzichtelijk gemaakt worden dat deze stelling niet tot gevolg heeft dat een dergelijke externe oorzaak niet bestaat. Om dit te laten zien bekijken we de situatie in wat meer algemene termen door te abstraheren van de specifieke inhoud van Hume's stelling. Neem een willekeurige propositie P (bijvoorbeeld "elk even getal groter dan 2 kan geschreven worden als de som van twee priemgetallen" of "alle raven in verleden, heden en toekomst zijn zwart") en beschouw de volgende twee uitspraken:

1. Er bestaat aantoonbaar géén epistemologische rechtvaardiging voor P³,
2. P is onwaar.

Hume's stelling betreft uitspraak (1) waarbij propositie P vervangen is door "er bestaat een externe oorzaak voor onze onmiddellijke ervaringen". Wat dus inzichtelijk gemaakt moet worden is dat uitspraak (1) in het algemeen geen reden is om uitspraak (2) te accepteren.

Op het eerste gezicht zou wellicht gedacht kunnen worden dat uitspraak (2) wél een gevolg is van uitspraak (1). Is het feit dat een propositie aantoonbaar niet epistemologisch rechtvaardigbaar is niet juist een goede reden om te denken dat zij onwaar moet zijn? Wat anders dan haar onwaarheid zou immers de reden kunnen zijn voor het feit dat zij *aantoonbaar* niet epistemologisch gerechtvaardigd kan worden?

³ Deze uitspraak is sterker dan de bewering dat er geen epistemologische rechtvaardiging voor P bestaat. De kwalificatie 'aantoonbaar' zorgt er namelijk voor dat er twee afzonderlijke dingen worden beweerd. In de eerste plaats het feit dat er geen epistemologische rechtvaardiging voor P bestaat én in de tweede plaats dat dit feit ook nog eens epistemologisch gerechtvaardigd kan worden. Uitspraak 1 stelt dus dat we over een epistemologische rechtvaardiging bezitten voor het feit dat er geen epistemologische rechtvaardiging voor P bestaat. Daarom is uitspraak 1 sterker dan uitsluitend de bewering dat er géén epistemologische rechtvaardiging voor P bestaat.

Toch zijn er tegenvoorbeelden te geven voor deze op het eerste gezicht misschien valide opvatting. Neem voor propositie P bijvoorbeeld de bewering dat het optellen en vermenigvuldigen van gehele positieve getallen nooit tot rekenkundig tegenstrijdige resultaten kan leiden. Het lijkt evident dat deze bewering niet onwaar is. Dankzij de logicus Kurt Gödel weten we echter dat er voor deze bewering geen epistemologische rechtvaardiging bestaat. Gödel heeft namelijk aangetoond dat de rekenkunde van de gehele positieve getallen (de zogenaamde 'Peano Arithmetiek') haar eigen consistentie niet kan bewijzen. We kunnen in dit voorbeeld dus uit uitspraak (1) niet zomaar uitspraak (2) afleiden.

Een ander type voorbeeld verkrijgen we door voor P de bewering te nemen dat God bestaat. Sinds Kant in zijn beroemde “Kritiek van de zuivere rede” de problemen van de rationele theologie heeft blootgelegd kan gesteld worden dat het niet mogelijk is om een epistemologische rechtvaardiging van het bestaan van God te geven. Dit is precies hetgeen uitspraak (1) in dit voorbeeld tot uitdrukking brengt. Er kan echter beargumenteerd worden dat ook in dit geval uit uitspraak (1) niet kan worden geconcludeerd dat uitspraak (2) geldt. De rationele theologie heeft namelijk altijd geprobeerd om het bestaan van God rationeel te bewijzen om zo het geloof in God te ondersteunen of zelfs te versterken. Sinds Kant is het echter gebruikelijk om weten en geloven strikt van elkaar te scheiden door ons te realiseren dat het bestaan van God niet afhankelijk is van ons vermogen om voor dit bestaan een epistemologische rechtvaardiging te vinden. Kant stelde dan ook dat hij ‘plaats heeft gemaakt voor het geloof door het weten op te heffen’.

Deze twee voorbeelden laten zien dat uitspraak (1) op zichzelf genomen geen reden is om uitspraak (2) te accepteren. Wanneer Hume's stelling geaccepteerd wordt volgt dus nog niet dat het uitgesloten is dat er een externe oorzaak voor onze onmiddellijke ervaringen bestaat. Kortom, er kan weldegelijk sprake zijn van een externe oorzaak voor deze ervaringen zonder dat wij deze ooit kunnen kennen. Hume's stelling vormt dus uiteindelijk géén basis voor een rechtvaardiging van het fenomenalisme.

Hume's stelling is eerder een rechtvaardiging voor een sceptische houding ten aanzien van een externe oorzaak voor onze onmiddellijke ervaringen. Er zou een externe oorzaak kunnen zijn. Echter wij zullen nooit weten of dit inderdaad zo is en de eventuele aard van zo'n oorzaak (bijvoorbeeld een directe werkzaamheid van God in onze geest of een op onze geest inwerkende wereld van externe materiële objecten) zullen we al helemaal nooit kunnen kennen. Deze sceptische positie is echter niet gelijk aan het fenomenalisme. Het fenomenalisme stelt immers dat er geen enkele externe oorzaak bestaat voor onze ervaringen en daarmee dat alléén onze ervaringen daadwerkelijk bestaan.

Een mogelijke reactie op deze kritiek

Een mogelijke reactie op deze kritiek zou kunnen zijn dat Hume's analyse van het causaliteitsbegrip door de kritiek niet in zijn volle omvang wordt geapprecieerd. Er kan immers beargumenteerd worden dat Hume's claim veel verder gaat dan door de aanhangers van genoemde kritiek wordt aangenomen.

Hume is een strikte empirist en gaat uit van het principe dat de betekenis van alle door ons gebruikte begrippen te herleiden is tot onmiddellijke ervaringen. Welnu, de enige mogelijke ervaring die het begrip causaliteit zijn betekenis kan verlenen is de ervaren regelmaat tussen waarneembare oorzaken en waarneembare gevolgen. De *betekenis* van het begrip causaliteit valt uiteindelijk dus geheel samen met een waargenomen regelmatige opeenvolging tussen verschillende gebeurtenissen. Ons gebruik van het begrip causaliteit is daarom alléén betekenisvol in situaties waar er inderdaad sprake is van een dergelijke waargenomen regelmaat. In (al dan niet denkbeeldige) situaties waar géén sprake is van een waargenomen regelmatige opeenvolging heeft het begrip causaliteit dan ook geen enkele zin en is daarom volstrekt zinloos.

De beschreven kritiek gaat er dus geheel ten onrechte vanuit dat waargenomen regelmaat slechts een additioneel criterium is om gegeven causale uitspraken epistemologisch te rechtvaardigen. Hierdoor ziet de kritiek niet in dat voor Hume waargenomen regelmaat juist geheel *samenvalt* met de inhoud van het begrip causaliteit. Voor Hume *is* causaliteit met andere woorden waargenomen regelmaat. Het is dan dus onzinnig om over causaliteit te spreken indien er geen sprake is van een dergelijke regelmaat. In situaties waarin wij deze regelmaat niet waarnemen is er met andere woorden überhaupt helemaal géén sprake van causaliteit.

Spreken over externe (en dus niet waarneembare) oorzaken voor onze onmiddellijke ervaringen is dan ook illegitiem omdat de bewering dat onze onmiddellijke ervaringen veroorzaakt worden door een externe oorzaak volstrekt betekenisloos en daarmee onzinnig is. De reactie stelt dan ook dat Hume's stelling dus toch beschouwd kan worden als een basis voor een verdediging van het fenomenalisme.

Beoordeling van deze reactie

Het probleem van deze reactie is dat zij uitgaat van een innerlijk tegenstrijdige interpretatie van Hume's analyse van het causaliteitsbegrip. De reactie doet namelijk een beroep op Hume's principe dat de betekenis van al onze begrippen uit de ervaring is afgeleid. Waarom zouden echter al onze begrippen hun oorsprong in de ervaring vinden? De enige rechtvaardiging die Hume hiervoor zou kunnen aanvoeren is dat tot nu toe altijd is gebleken dat de betekenis van een begrip reduceerbaar is tot onze ervaringen en dat dit daarom wel zal gelden voor al onze huidige en toekomstige begrippen.

Een dergelijke rechtvaardiging is echter een inductieve redenering en daarom binnen het kader van Hume's denken onaanvaardbaar. Bonjour laat namelijk in zijn boek zien dat Hume iedere vorm van inductie volledig verwerpt als rechtvaardigingsvorm. De reactie gaat dus uit van een interpretatie van Hume's analyse van causaliteit welke alléén gerechtvaardigd kan worden door een beroep te doen op een beginsel dat voor diezelfde Hume volstrekt onaanvaardbaar is. Vanwege deze tegenstrijdigheid kan de door de reactie voorgestelde interpretatie van Hume's analyse niet beschouwd worden als een geslaagde verdediging van het fenomenalisme.